

Hafo výrazů k vyjádření množství

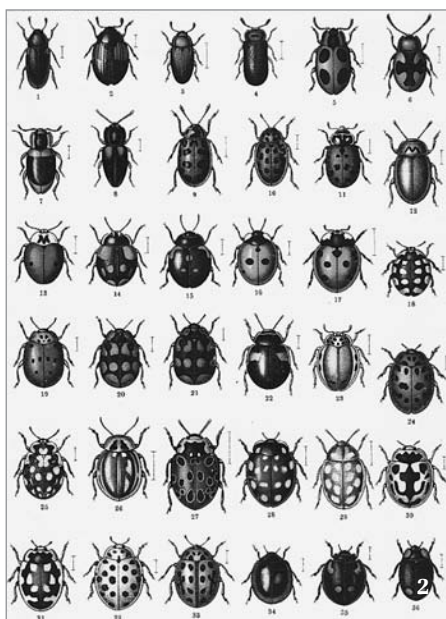
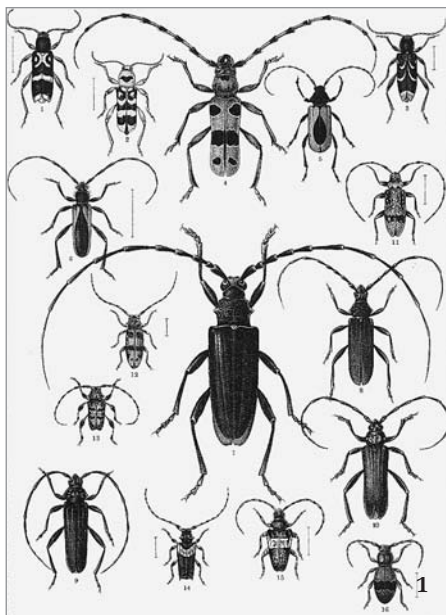
Množství vyjadřuje čeština nejrůznějšími způsoby, nejčastěji číslovkami. Počet (nebo třeba pořadí, množství druhů) může být udán přesně (pak jde o číslovky určité, které lze zapsat i číslicemi) či přibližně, nekonkrétně (tedy číslovkami neurčitými, např. málo, hodně, několikrátý). K vyjádření množství slouží číslovky základní (dva, dvacet pět; několik), řadové (druhý, pětadvacátý i dvacátý pátý; několikátý), násobné (dvakrát, pětadvacetkrát; několikrát), druhové (dvojí, pětadvacaterý nebo několikery), souborové (dvoje, pětadvaceterý; několikaterý).

V některých komunikačních situacích (obvykle takových, jež se pohybují za hranicí plně spisovného jazyka nebo které nevyžadují udání přesného množství) se nabízejí mnohé další výrazy – a na ty se zaměříme. Jejich užití se neomezuje jen na spojitost se slovy označujícími to, co lze nějak objemově či délkově popsat, často se pojí i s abstraktními podstatnými jmény.

Malé množství lze vyjádřit např. výrazy kus/kousek, špetka, ždíbec/štípec, drobek/drobet, trocha/troška, krapet. Kus, kousek odkazuje ke slovesu kousat – původně to byl ukousnutý díl. Drobet a drobek zcela jistě spojíme se slovesem drobit. Jeho kořeny vedou k indoevropskému základu dhrebh- (rozpadnout se, případně vysekávat, vyřezávat). Špetka stejně jako ždíbec, štipec souvisí se slovesem štípat – je to množství, které se z celku uštípně dvěma či více prsty. Ve slovníku je výraz ždíbec popsán slovy: sevření palce a jednoho nebo dvou prstů do špičky, případně množství něčeho (často sypkého), jaké se mezi tyto prsty vejde; vůbec malé množství něčeho. Krapet nám možná připomene sloveso krápat a není divu: staročeské krapet znamenalo kapka. Ostatně i slovem kapka můžeme vyjádřit malé množství: potřeboval kapku alkoholu; kapku nás to zaskočilo. Původ podstatného jména trocha (s variantami troška, trošek) je podle etymologických slovníků dosti nejasný, nabízí se spojitost se slovy troska, tříška a třískat. Indoevropské východisko tro-sk- je pravděpodobně onomatopoické (zvukomalebného) původu.

Potřebujeme-li takto vyjádřený „objem“ ještě zmenšit, využijeme zdobnělinu nebo zdobnělinu zdobnělin: nemá už ani poslední špetičku naděje; dávná do guláše toho pálivého jen špetičičku; vždycky mi jedna noha ujela o ždíbiček dopředu; skutečnost si prý přikrášlila jen drobiček; má to v hlavě drobínek pomotané. K příslovci trošku máme expresivní zdobnělin nepřehybérné množství: trošičku, trošilinku, trošinečku, trošínek, trošánek, trošinku, trošenku, trošininku, trošinynku.

Jestliže se už blížíme nulové hodnotě, pak nemáme: ani co by se za nehet vešlo, ani za mák, ani zbla, případně máme starou belu, houby, velký kulový... prostě nic. Slovo nic vzniklo spojením zápornky ni a zá-

1 a 2 Přehršel tvarů, barev a vzorů. Ilustrace z monografie G. Jacobsona (1871–1926) Brouci Ruska, západní Evropy a sousedních zemí (1905–15)

jměna co. Zesílený význam mají spojení nemít vůbec nic, zhola nic a také nemít aniň – tedy už ani tu jedinou hlásku, kterou ve výslovnosti slovo nic začíná. Nově se nic objevuje v obratu nula nula nic (kontrakt za půl milionu korun znamená v ročním rozpočtu ústavu nula nula nic; finanční zisk pro obec bude čítat nula nula nic). Připodobnění k zrnku máku ani k nehtu jistě není třeba objasňovat, zato spojení ani zbla si o vysvětlení říká. Jde o tvar 2. pádu substantiva zblo, které se ve staré češtině a některých nářečích užívalo ve významu stéblo (jaktěživa jsem žádnému křížem zblo nepreložila). Stéblo jako zosobnění něčeho

malého, nepatrného, křehkého (jako v lidové moudrosti tonoucí se stébla chytá) tu slouží jako synonymum pro nic. Dnes zblo zůstalo zachováno jen v ustáleném spojení (nebylo na tom ani zbla pravdy; ani zbla tomu nerozumí). Stará bela má původ ve staroruském bela s významem peníze. Původně slovo bela, belka označovalo veverka, přesněji její kůži, která sloužila jako platidlo. Je jisté, že stará (tedy poškozená, vypelichaná) bela/belka měla menší směnnou hodnotu než nová, proto také říkáme, že něco stojí za starou belu.

Rovněž v oblasti vyjádření velkého množství můžeme využívat jazykové bohatství češtiny. Vedle příslovce mnoho, hodně, velmi, značně se přeneseně uplatňují výrazy označující něco, co je velké nebo se vyskytuje ve větším množství: stojí to hromadu peněz; měl hromadu tetiček a strýců; hora nevyřízených e-mailů; má mraky citelů; probíral stohy dokumentů; řeší kupu problémů. Neměli bychom opomenout ani příslovce habaděj s významem mnoho, nadbytek. Habaděj vzniklo ze staročeského slovního spojení hanba dieťi, tedy hanba mluvit. Význam velmi, hodně, ohromně můžeme vyjádřit i slovem hanba, přesněji až hanba: lze až hanba; pracuju tu až hanba let.

Nejspíš jste se setkali i s větami typu: nikam teď nechodí, má hafo práce; bylo tam hafo lidí; jídla a pití je tam vždycky přehršel; uvedl celou přehršli důvodů. Slova hafo a přehršel/přehršle si zaslouží vysvětlení. Ač se to na první pohled nezdá, mají něco společného.

Slovo přehršel s variantou přehršle vzniklo spojením předpony pře- a substantiva hrst. Ve staré češtině mívalo i podoby přehrstlie, priehrstie, prehrstie, prehrštel, přehršlí, přehouští. Označovalo množství nějakého sypkého materiálu, např. mouky, zrní, hrachu, které se vešlo do hrsti, případně do dvou spojených dlaní. Původní význam tedy vyjadřoval malé množství. Protože však předponu pře- spojujeme s nadměrnou mírou (převeliký, přemnoho, přeškoda) a spojitost částí -hršle s hrstí není tak zřejmá, postupně se původní výraz zastřel a byl nahrazen významem opačným. V současných textech přehršel znamená velké množství a rozhodně se neomezuje jen na spojení s látkovými podstatnými jmény (nabízí se přehršel řešení; sesbíral přehršli oficiálních poct).

Srovnatelnou změnou prošlo expresivní hafo, které se stalo populární v jazyce mládeže zhruba kolem přelomu století. Jeho základním významem je dnes neurčitá kvantifikace, obvykle vyjádření většího množství nebo až přebytku čehokoli. Hafo se do jazykového úzu rozšířilo patrně z Moravy. Stejně jako nářeční výrazy hafol, hafolec, má nejspíš původ v německém nářečním slově Hanfel, vzniklém z Handvoll, tj. hrst.

Nepochybuji, že znáte bezpočet dalších výrazů, které bychom mohli doplnit. V tomto jazykovém koutku však už zbývá prostor jen na přání příjemně prožitého závěru roku.